

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2005: 3. infinitiivin inessiivi ja määräpaikkaisuuden arvoitus. – Ilona Herlin & Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Suomen infinitiivien rakenteiden dynamiikka* s. 173–193. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- POLLAK, WOLFGANG 1960: *Studien zum 'Verbalaspekt' im Französischen*. Sitzungsberichte 233,5. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse.
- TOMMOLA, HANNU 1992: The marking of future time reference in Finnish. – Östen Dahl, Casper de Groot & Hannu Tommola (toim.), *Future time reference in European languages II* s. 12–28. EUROTYPE Working Papers. Series VI. No. 3. Stockholm: European Science Foundation.
- 2000: Progressive aspect in Baltic Finnic. – Östen Dahl (toim.), *Tense and aspect in the languages of Europe* s. 655–692. Berlin: Mouton de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110197099.4.655>.

Syväluotaus fennistiseen murteentutkimukseen

Lotta Aarikka: *Murre ja sen tutkimus. Näkökulmia fennistisen murteen tutkimuksen historiaan ja kielideologioihin 1871–2017*. Turun yliopiston julkaisuja. Annales Universitatis Turkuensis B 626. Turku: Turun yliopisto 2023. 476 sivua + 31 sivua liitteitä. ISBN 978-951-29-9300-0. Saatavilla verkossa osoitteessa <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-9301-7>.

Suomen kielen murteiden tutkimus on ollut fennistiikan keskiössä tietealan synnystä puolisisästä vuosisataa sitten tähän päivään. Lotta Aarikan väitöskirja on ensimmäinen kattava yritys pureutua alan tosiolemukseen: sen historialliseen muotoutumiseen, teoreettisiin oletuksiin ja metodisiin käytänteisiin, joihin kuuluvat muun muassa keruutilanteiden järjestelyt, haastattelutekniikat, tutkittavien kielenilmiöiden valinta ja niiden kuvaus. Aihepiiri on laaja ja vaativa, eikä kovasti ihmetytä, että Aarikka on tarvinnut projektinsa yli 500 sivua – kaksin verroin yli Turun yliopiston suositteleman väitöskirjan enimmäislaajuuden. Tiedossani ei ole tätä laajempaa kielitieteellistä väitöskirjaa.

Murteentutkimusta ja sen historiaa edustaa väitöskirjassa aineisto, joka koostuu teksti- ja nauhoiteaineistoista. Tekstiaineistoon kuuluu osia 51:stä vuosina 1871–2017 ilmestyneestä, murteita käsittelevästä väitöskirjasta, kun taas haastatteluaineisto muodostuu Aarikan itse tekemistä syvähaastatteluista ja aiemmin tehdyistä haastattelu- ja luentotallenteista. Tarkoituksena on selvittää tutkittujen väittelijöiden käyttämiä aineistoja, murteiden informanttien eli puhujien tyyppisiä ja puhujista käytettyä termistöä, tutkittuja murrepiirteitä eli kielenilmiöitä, murteentutkimuksen menetelmiä, itse murteen käsitettä, esitettyjä murrealuejakoja, murteiden tutkijoiden tavoitteita ja asenteita sekä murteentutkimuksen asemaa kansallisena tieteenä.

Aarikan keskeiset tutkimusmenetelmät ovat historiallisen aineiston tarkka lähiluku ja sisällön tulkinta sekä kriittisen diskurssintutkimuksen diskurssihistoriallisen katsannon soveltaminen. Perustavoitteena on kulloisenkin kontekstin huomioon ottava, hermeneuttistyyppinen lähestymistapa, jossa eri

aikakausien tutkijoiden vaikuttimia, menetelmiä tai tuloksia pyritään ymmärtämään. Tarkoituksena ei ole arvottaa tehtyä työtä. Aarikka erittelee analyttisesti tutkijapositionaan suhteessa aineistoihinsa. Hän tiedostaa tutkimuseettisiä ongelmia esimerkiksi haastatteluiden tutkijoiden anonymisoinnissa ja ylipäättään varhempien tutkijoiden työn ja sen tulosten arvioimisessa.

Teoreettinen argumentointi ja analyysi on tasokasta. Joskus voi ihmetellä teorian ja metateorian rajanvetoa. Murrerajojen määrittelyn ongelmia Aarikka luonnehtii metateoreettisiksi. Minusta ne ovat teoreettisia eli koskevat perusaineiston käsitteistämistä ja objektiivisten tunnistuskriteerien postuloimista.

Teoksen rakenne ja aineistot

Väitöskirjassa on kolme osaa. Osassa I (45 sivua) on kaksi lukua. Johdanto (16 sivua) esittelee tutkimuksen taustaa ja kontekstia, aineistoa sekä varsinaisia tutkimusky symyksiä ja tutkimuksen rakennetta. Toisen luvun otsikko on ”Tutkimuksen, tutkimuskohteen ja tutkijan asemoiminen”. Siinä käsitellään teoreettista ja menetelmällistä viitekehystä, tutkimuskohteen kontekstia (mm. fennististä murteentutkimusta kansallisena tieteenä), tutkijapositiona sekä aineistonanalyysin prosessia ja tutkimusetiikkaa.

Osa II (370 sivua) sisältää väitöskirjan varsinaisen substanssin. Luku 3 (81 sivua) käsittelee murreaineistoja ja aineistomenetelmiä, luku 4 (54 sivua) murteen puhujia, luku 5 (100 sivua) murretta tutkimuskohteenä ja käsitteenä. Luku 6 (35 sivua) selvittää murteen ja tutkijan suhdetta.

Osa III (15 sivua) esittelee päätelmiä ja käsittelee tieteenalan kieli-ideologioita, käsitteistön ja terminologian ongelmia sekä murteiden ja niiden tutkimuksen tulevaisuutta.

Lähteitä ja liitteitä löytyy 50 sivun verran. Teoksen painetun version ja pdf-

version paginoinnissa on alusta loppuun harmittava yhden sivun mittainen erhe.

Väitöskirja perustuu kolmeen keskeiseen aineistoon. Tärkein on väitöskirjoista koostettu tekstiaineisto eli suomen kielen alalla vuosina 1871–2017 ilmestyneiden murteita käsittelevien (tohtorin) väitöskirjojen (n = 51) esipuheet, johdannot ja osat, joiden aiheina ovat aineiston keruu ja käsittely. Rajautuminen tohtorinväitöskirjoihin on sinänsä ymmärrettävää, mutta rajauksen turhan tiukka soveltaminen on johtanut E. N. Setälän virkäväitöskirjan (*pro munere*) jäämiseen perusaineiston ulkopuolelle. Tämä Setälän teos eli *Yhteissuomalaisen klusilien äännehistoria: Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta* (YKÄH, 1890) on kuitenkin 1900-luvun fennistisen dialektologian lähtökohta. Se on myös 1970-luvulle asti vaikutuksensa ulottaneen, usein Setälän koulukunnaksi tai nuogrammaattiseksi koulukunnaksi nimetyn lähestymistavan kivijalka. YKÄH:n poisjäämiseen on varmaan vaikuttanut sekin seikka, ettei siinä ole ”esipuhe[ta], johdan[toa] ja os[ia], jotka käsittelevät aineistonkeruuta ja käsittelyä” (ks. s. 24). Yhtä kaikki YKÄH:n käytännöt olisi ollut hyvä ottaa alusta asti huomioon (palaan tuonnempana Aarikan tulkintaan Setälän koulukunnan oppihistoriallisesta asemasta).

Toinen aineistotyyppi on tutkittujen väitöskirjojen elossa olevien tekijöiden haastatteluaineisto. Vuonna 2018 tehtyjen haastattelujen aikaan elossa oli 31 tekijää, joista peräti 20 suostui haastateltaviksi. Yksittäinen haastattelu kesti noin kaksi tuntia, ja kysymykset koskivat murteen tutkimuksen käsitteitä ja terminologiaa, murrealueita, murreaineiston keräämistä ja käsittelemistä, aineiston tai puhujien valintaa sekä tutkijan tutkija- ja kieli-identiteettiä. Tätä etnografistyyppistä menetelmää käyttämällä Aarikka on pysynyt kartoittamaan tutkijoiden vaikuttamia, tavoitteita sekä teoreettisia ja metodisia näkemyksiä. Haastatteluun osallis-

tuneiden tutkijoiden panos on kunnioitettava, koska kysymykset eivät olleet helppoja vastattaviksi ja usean haastattelutavan väitöskirjan valmistumisesta oli jo vuosikymmeniä.

Aarikka esittelee eri luvuissa melkein 400 aineistoesimerkkiä, joista toistasataa on haastattelutavien vastauksia. Esimerkkeihin on otettu mukaan myös haastattelijan eli Aarikan itsensä kommentit, merkki merkiltä transkriboituna, kuten seuraavasta katkelmasta näkyy (esimerkki 1, s. 32; T/osittain-mt = yksi haastattelutavista):

T/osittain-mt: no en mä ehkä ensisijaisesti sillee, e- esittelis, itteäni murretutkijana, et se on ehkä niin kun yks yks palanen sitä et mi- mi- (---) mikä mä oon mutta, mutta ei ehkä mitenkään niin ku keskeisin, että no, nii, mä ajattelen et mä oon [erään tieteenalan tutkija] ja sosiolingvisti.

LA (= Lotta Aarikka): mm.

T/osittain-mt: niin kun, niitä mä oon aika sillee tasavahvasti molempia.

LA: joo.

Sitaatit toimivat dokumentointina, mutta samalla ne paisuttavat tekstimassaa huomattavasti; esimerkiksi painetun kirjan sivulla 362 oleva esimerkki 294 täyttää viittä riviä vaille koko sivun. Kuten edellä olevasta katkelmasta näkyy, Aarikan omat kommentit eivät aina ole relevantteja, ja haastatteluesimerkkien transkriptio tuntuu käyttötarkoitukseen nähden ylitarkalta.

Kolmannen eli täydentävän aineiston keskeiset osat ovat 1) Martti Rapolan haastatteluaineisto (haastattelijana Pertti Virtaranta) vuodelta 1963, 2) Pertti Virtarannan vuonna 1960 pitämä Suomen kielen nauhoitearkiston keruusiin liittyvä ohjeistusluento ja 3) Terho Itkosen vuonna 1979 pitämä Muoto-opin arkiston keruusiin liittyvä ohjeistusluento. Näiden kolmen kes-

keishahmon dokumentoidut tavoitteet, menetelmät, omat käytänteet ja ohjeet nuoremmille ovat tieteenhistoriallisesti arvokkaita, valaisevat monin tavoin murteentutkimuksen muotoutumista ja tuovat merkittäviä lisiä Aarikan esitykseen.

Käsittelen seuraavaksi väitöskirjan pitkää toista osaa luku luvulta.

Aineistojen koostumus, käsittely ja analyysimenetelmät

Luvun 3 tarkoituksena on vastata kysymyksiin siitä, mitä murreaineistot ovat ja miten niitä on kerätty ja käsitelty. Murreaineiston keruu ja kenttätyö osoittautuvat murteentutkimuksen keskeisimmiksi komponenteiksi, jopa varsinaisen analyysin ja teoreettisen tulkinnan kustannuksella. Vain 13:ssa 51 väitöskirjasta (25 %) aineisto tai osa siitä ei ole tutkijan itse keräämää. Murteentutkimuksen historia on siis samalla kieliaineistojen keruuperinteen historiaa. Itse kerätyn (litteroidun) puheen ohessa on kirjoitettuna murreaineistona käytetty myös vanhaa kirjasuomea (20/51), sanakirjoja (10/51), kansanrunoutta (14/51), muiden tutkimuksia (31/51) sekä murteella kirjoitettua kirjallisuutta (4/51).

Tiettyjen äännehistorioiden kanonisointunutta asemaa sekä tutkimuksina että kielennäytekokoilmina kuvaa hyvin se, että niille on viittaustarkoituksessa kehitetty tieteenalalle vakiintuneet lyhenteet. Näitä lyhenteitä on käytetty nykyisten viittauskäytänteiden rinnalla vielä niinkin myöhään kuin vuonna 1993 ilmestyneessä väitöskirjassa, jossa viitataan esimerkiksi seuraaviin teoksiin: Heikki Ojansuun *Suomen lounaismurteiden äännehistoria I* (SLMÄH I), Niilo Ikolan *Ala- Satakunnan murteen äännehistoria II* (ASMÄH II), Pertti Virtarannan *Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria II* (LYSMÄH II), Eeva Lindénin *Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II* (KHMAH II) sekä Jussi Lauroselan *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta II* (TEMP II).

Murteentutkimuksen ydintä ovat ke-
rätyn aineksen arkistot ja 1970-luvulta
tutkimushankkeet, erityisesti Nykysuo-
malaisen puhekielen murros (1976–1980)
ja Suomen murteiden seuraututkimus
(1989–2010). Aarikka kuvaa tarkoin, mi-
ten murteentutkimuksen kannalta keskei-
set arkistot ovat syntyneet ja kuinka paljon
aineistoa ne pitävät sisällään; kuvauksen
kohteina ovat Suomen murteiden sana-
arkisto, Nimiarkisto, Suomen kielen nau-
hoitearkisto, Lauseopin arkiston murre-
korpus ja Muoto-opin arkisto. Suomen
murteiden sana-arkiston noin kahdeksaa
miljoonaa murrenasanatietoa noin 400 000
sanasta (lekseemistä) on usein pidetty
maailman laajimpana murrekokoelmana.
Näyttää siltä, että tähän valtavaan mää-
rään on päädytty ilman sen tarkempia tut-
kimuskysymysten synnyttämiä suunnitel-
mia. Kiintoisa aiheeseen liittyvä yksityis-
kohta on se, että opetusministeri E. N. Se-
tälä oli jo 1926 lähettänyt paimenkirjeen
Sanakirjasäätiölle kehottaen supistamaan
kansankielen sanakirjan keruuohjelmaa.
Aarikka ei kuitenkaan problematisoi tätä
aspektia, vaan tyytyy aineiden kertymisen
kuvailuun. Useampikin Aarikan haastatte-
lemista tutkijoista puhuu Suomen murre-
aineistoista maailman parhaimpina. Mutta
onko aineiston valtava määrä myös edistä-
nyt tutkimustulosten laatua tai uusien tut-
kimusaiheiden syntyä? Kysymykset jää-
kööt tässä retorisiksi.

Murrekokoelmien laajuutta pohdit-
taessa mielessä on tietenkin pidettävä var-
haisvaiheen pioneerien kenties keskeisin
vaikutin: koska suomen kielen historiasta
ei ollut kirjallisia dokumentteja samaan
tapaan kuin indoeurooppalaisista kielistä,
kiel historian rekonstruointiin arveltiin
päästävän juuri laajojen vanhakantaisten
murreaineistojen avulla.

Aineistojen keruu- ja käsittelymene-
telmät ovat tietenkin kehittyneet valta-
vasti alkuvaiheen puheen tarkkailusta ja
lipuille käsin kirjoittamisesta nykyisiin
tallennustekniikoihin ja digitaalisiin me-

netelmiin. Keskeinen ongelma läpi vuosi-
kymmenten monelle väittelijälle on ol-
lut arkistoaineuksen luotettavuuden ja ai-
touden arviointi. Optimitavoite on ollut
spontaanin, vanhakantaisen puheen tal-
lentaminen, mutta käytännössä on tur-
vauduttu tutkijan alulle panemaan provo-
kaatioon, sanastamiseen, nimestämiseen
tai aineiden elisitoimiseen. Kaikilla näillä
termeillä on kuvattu tutkijan ohjailemaa
aineiston hankintaa.

Puheen tutkiminen edellyttää sen van-
gitsemista lennosta. Ensimmäisen vai-
heen pioneeritutkijat merkitsivät kuule-
maansa suoraan paperille. Tätä Aarikka
kutsuu *muistiinpanolitteroinniksi*. Tallen-
teeseen perustuvaa puheen muuntamista
kirjalliseen muotoon on perinteisesti kut-
suttu *litteroinniksi*, ja se edellyttää jonkin-
laista transkriptiojärjestelmää. Aarikka
luo kiinnostavan katsauksen vuosikym-
meniä kestäneisiin yrityksiin luoda toi-
miva transkriptiojärjestelmä, erityisesti
jotta löydetäisiin transkription sopiva
karkeusaste. Katsaus päättyy huomioon
siitä, ettei sopivaa karkeusastetta yrityk-
sistä huolimatta ole löydetty.

Tässä kohtaa aukeaakin eräänlainen
suomalaisen murteentutkimuksen musta
aukko, missä jo kauan sitten olisi ollut
paljon apua fonologian järjestelmällisestä
mukaan ottamisesta analyysiin. Transkrip-
tion sopivan karkeusasteen määrittämi-
nenhän on *fonemisoinnin* perusongelma.
On turha toivoa saati keruuohjeissa vaa-
tia subliminaalisten (eli kuulokynnyksen
alittavien) pienten allofonisten foneettis-
ten erojen systemaattista merkintää. Pu-
hujat eivät puhu järjestelmällisesti; puhe-
tilanne, vallitseva tunnetaso ja niin edel-
leen vaikuttavat koko ajan siihen, ään-
tyykö vaikkapa sananloppuinen *-n* vai ei
tai mikä on äänneiden kestojen optimaal-
inen merkintätapa kulloisessakin tilan-
teessa. Näin ollen on vain luonnollista,
että eri kerääjien litteraateissa on paljon
vaihtelua ilmiöiden merkitsemisessä, ja sa-
moin yhden ja saman kerääjän eri aikoina

tekemissä litteraateissa. Tämä on ajoittain johtanut litteraattien yhdenmukaistamiseen ilman, että muutokset perustuvat välittömään kuulohavaintoon tallenteesta. Aarikka osoittaa, että tieteenalalla on ainakin 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla ollut käytäntönä se, että tutkijat tarkistavat ja ”korjaavat” toistensa muistiinpanoja. Esimerkiksi Martti Rapola kuvailee haastattelussaan, miten Lauri Hakulinen ”hyvin murretta tuntevana” on korjaillut hänen muistiinpanojaan ennen niiden arkistointia. Anakronistisesti voi 2000-luvun tutkimuseettisen säännösten näkökulmasta todeta, että tämä on ollut tutkimusaineiston havaintojen vääristelyä, jolla nykyään tarkoitetaan alkuperäishavaintojen tiedostettua muokkaamista tai esittämistä niin, että tulos vääristyy. Aarikka toteaa, että menettely on käytännössä häivyttänyt muistiinpanolitteraateista empiiristä tietoa kielen variaatiosta.

Murteiden tutkimuksen keskeisenä tavoitteena oli sanavarojen kerääminen *Suomen murteiden sanakirjaa* varten, ja tärkeänä taustatekijänä oli sellaisen mahdollisimman vanhan leksikaalisen aineksen talteen saaminen, joka olisi voinut palvella myös pitkään vallinnutta äännehistoriallista kiinnostusta. Tavoiteltiin mahdollisimman spontaania, luonnollista, puhdasta, aitoa, vanhaa, hyvää murretta puhuvia oppaita; murrehaastatteluiden ohjeistuksessa kehoitettiin suosimaan vanhoista asioista ja vanhasta elämänmenosta puhumista. Aarikka toteaa menetelmällistä keskustelua käydyn toisaalta William Labovin havainnoijan paradoksista¹, toisaalta – ja ennen kaikkea keskusteluntutkimuksen voimistuessa 1900-luvun lopulla – klassisten murrehaastattelujen soveltuvuudesta keskusteluntutkimuksen aineistoiksi.

Murteista väitelleet ovat useasti valitelleet litteroinnin vaikeuksia ja omien

kuulohavaintojensa häilyvyyttä. Heidän kirjaamiinsa havaintoihin ovat myös vaikuttaneet kirjalliset litterointiohjeistukset ja auktoriteettien käsitykset tietyn murteen edustumista. Eräässä Aarikan kuvaamassa tapauksessa tutkija on pakottanut itseään olemaan kuulematta tiettyä varianttia siellä, missä sitä ei tutkimuskirjallisuuden perusteella voi olla: ”– – pitää sitte, [naurahdus] opettaa itse itseään et ei se voi olla näin, en voi kuulla näin koska siel ei voi olla tämmöstä” (painetun väitöskirjan s. 129). Mieleen tulee Oiva Ketosen tokaisu tieteenfilosofisesta kirjasta *Se pyörii sittenkin* (Ketonen 1976: 17): ”Yhtä hyvin kuin ihminen voidaan kouluttaa näkemään asioita ja eroja asiain välillä, hänet voidaan kouluttaa näkemään asiat ja erot eri tavalla, ja joskus hän näkee olemattomia asioita tai olemattomia eroja asiain välillä.”

Alkuperäisen puheen, sen synnyttämän kuulohavainnon ja litteraatin suhteet ovat siis moninaiset. Aarikka arvelee tieteenalalla yleistyvän sen, että aineistoesimerkit on mahdollista liittää tutkimusjulkaisuun äänenä tai videona tekstinnehtyn esimerkin sijaan. Tämä on toki nyt jo ainakin teknisesti (joskaan ei aina eettisesti) mahdollista.

Murteentutkimuksen informantit

Aarikan väitöskirjan neljännessä luvusta käy ilmi, että murteentutkijat ovat käyttäneet monenlaisia nimityksiä haastattelemistaan henkilöistä: *kielenopas*, *mur-reopas* (18/51), *haastateltava* (14), (*kielen*) *puhuja* (13), *murteenpuhuja* (11), *informantti* (10) ja *kielimestari*, *murteentaitaja* (8). Viimeksi mainitut ilmentävät toisaalta puhtaan murteen kieli-ideologiaa, toisaalta ne arvostavat aiemmin kenties väheksytyn ihmisryhmän puhetta. Puhujien kuvailuissa on useimmin mainittu ikä (29/51), sitten synnyinpaikka (21), asuinpaikka ja muuttohistoria (20), koulutustausta (14), sukupuoli (13), ammatti tai

1. Tällä tarkoitetaan sitä, että haastattelijan läsnäolo ja tilanteen outous voivat vaikuttaa informantin puheen muotoutumiseen.

elinkeino (9), vanhemmat (asuinpaikka tai ammatti; 9), puoliso, perherakenne ja sosiaaliset verkostot (8) sekä sosiaali-luokka (7). Sukupuolella ei siis kriteerinä vielä ollut paljon merkitystä eikä talou-dellisella asemalla senkään vertaa.

Aarikka erottelee kaksi tapaa valita tutkimusten informantit: *kieliperustaisen*, jolloin tavoitellaan tyypillistä murrekan-taa, ja *taustamuuttujaperustaisen*, millä tavoitellaan vakioitua puhujaryhmää.

Kieliperustaista valintaa kuvaillaan tut-kituissa aineistoissa monin tavoin. Opti-maalinen informantti on tällöin murretta täysin taitava rahvaan ihminen, joka muun muassa puhuu kertaakaan lipsahtamatta vain aitoa vanhaa kansanmurretta, jolla on kansanomainen kulttuurikuva ja joka on käynyt mahdollisimman vähän kouluja. Erityisesti vanhemmissa väitöskirjoissa arvioidaan usein suorasanaisesti puhujien soveltuvuutta informanteiksi. Kartettavia voivat olla merkkihenkilöt, kuten yleiskie-len turmelemat entiset kunnallismiehet ja kansakoulunopettajat. Informanttien so-veltuvuutta kuvataan nykypäivän näkö-kulmasta toisinaan arveluttavasti; esimer-kiksi eräs anonyymi aineistokerääjä on ha-vainnoinut, että ”abstrahoisiskyky var-sinkin naisilla on pieni” (s. 189; poimittu Lauri Hakulisen keruuohteista).

Kieliperustainen informanttien valinta syntyperäisyyden ja vähäisen muutto-historian perusteella osoittautuu van-hentuneeksi, nykysilmin tutkimuseetti-sistäkin syistä, vaikka se olikin (Aarikan terminologiassa) *luonnollistunutta* eli ai-kanaan itsestäänselvyys. On tosin syytä ottaa huomioon, että edellä mainittuja kriteereitä käytetään edelleen esimerkiksi vähemmistökielten puhujia informan-teiksi valittaessa.

Murteen olemuksen hahmottaminen

Viides luku käsittelee murretta tutkimus-kohteena ja käsitteenä. Se rakentuu viiden temaattis-kronologisen ryhmän ympä-

rille. Ne ovat 1) varhainen murteentutki-mus (1871–1888), 2) äännehistorioiden pe-rinne (1901–1982), 3) kielenilmiölähtöistä tutkimusta murreaineistoista (1919–2017), 4) tutkimuskohteena perustellen vali-koidut kielenpiirteet (1986–2011) ja 5) tut-kimuskohteena kielenkäyttäjien kielikäsi-tykset ja -asenteet (2009–2017). Aarikan käsittelyn laajuuden ja oman palstatilani rajallisuuden vuoksi kommentoin tässä lähinnä äännehistorioiden perinnettä.

Aarikka haluaa osoittaa, että tämän vaiheen tutkimuksen kutsuminen E.N. Setälän nuorgrammaattiseksi koulu-kunnaksi ei heijasta todellisuutta oikein. Sama koskee usein esitettyä väitettä, että Setälän koulukunta olisi ollut hyvin yh-denmukainen tai jopa stereotyyppinen. Aarikan mielestä parempi yleisluonneh-dinta olisi ”äännehistorioiden perinne”.

1900-luvun väitöskirja-aineistosta löytyy 10 väitöskirjaa, joiden otsikossa esiintyy sana *äännehistoria*. Viimeinen on Aila Mielikäisen *Etelä-Savon murtei-den äännehistoria* vuodelta 1982. Kau-della 1900–1919 ilmestyi kaikkiaan kuusi fennistiikan väitöskirjaa, joista neljä kä-sitteli murteita, kolme niistä äännehisto-rian kannalta. Vastaavat luvut kaudelta 1900–1939 ovat omien laskelmieni mu-kaan 10–5–4, kaudelta 1900–1969 26–11–7 ja kaudelta 1900–1989 70–24–10. Murteis-äännehistoriat ovatkin siis väitöskirjo-jen näkökulmasta olleet valtavirtaa vain 1940-luvulle saakka, ja noinakin vuosi-kymmeninä on esitetty paljon muunkin-laista kielisubstanssia käsittelevää kieli-tiedettä. Kuten Aarikka toteaa, murtei-den äännehistorialliset väitöskirjat ovat tyypillisiä nimenomaan Helsingin yli-opistolle, jossa tällaisia väitöskirjoja val-mistui neljä vielä vuosina 1971–1972. Hel-singin yliopiston 1970-luvun alun väitös-kirjoista pari muutakin käsitteli murteita. Aarikka toteaa perustellusti, että vakiin-tunut kertomus äännehistorioiden tutki-musperinteen tukahduttavasta vaikutuk-sesta on osittain haastettavissa. Vastaa-

vasti hän pystyy selkeästi osoittamaan, että äännehistorialliset väitöskirjat eivät suinkaan olleet Setälän YSÄH:in orjallisia toisintoja, vaikka niiden aiheiden tutkiminen olikin Aarikan termein *luonnollis-tunut* eikä aiheiden valintaa tai tutkimusten tarkoitusta ole siten tarvinnut esitellä ja perustella. Tämä on normaalitieteelle tyypillistä.

Tutkitun 51 väitöskirjan evidenssin valossa äännehistorian valta-asema säilyi siis vain 1940-luvulle, toisin kuin Aarikan analysoimassa tutkimuskirjallisuudessa usein on esitetty. Aarikan väitöskirjan aiheen ulkopuolelta voin kuitenkin todeta, että koulukuntaan kuuluu muutakin kuin väitöskirjat, ennen kaikkea koulutus. Nuoria mieliä introdusoidaan koulukuntien ajatusmaailmaan ja klassikoihin, perusolettamiin, ongelmanasetteluihin, menetelmiin ja malliratkaisuihin nimenomaan kouluttamalla. Itse suomen kieltä vuosina 1965–1969 Turun yliopistossa opiskelleena voin todistaa, että approbatur ja cum laude approbatur -arvosanojen sisällöt olivat keskeisiltä osiltaan äännehistorian ja Setälän perinteen mukaiset. Approbaturissa tentittiin Setälän 1800-luvulla syntyneet kielioppi ja lauseoppi, cum lauden kuuluivat keskeisimpinä kursseina kahden lukukauden mittainen suomen murteiden kurssi sekä (erillisinä luentokursseina) kantasuomen äännehistoria ja viron kielen äännehistoria; 1960-luvun alkupuolella ainakin Helsingin yliopiston vaatimuksiin kuuluivat lisäksi karjala-aunuksen ja vepsän äännehistorian kurssit. Turun yliopiston proseminaarissa käsiteltiin kielihistoriallisia aiheita. Lauri Hakulisen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* oli lopputenttien keskeistä luettavaa. Laudatur-arvosanaan kuului kielihistoriallisesti painottunut etäsukukielen kurssi. Kansallistieteellistä pohjaa vahvistivat kansanrunoudentutkimuksen ja uskontotieteen kurssi. Äännehistoriallinen perinne eli siis vahvana koulutuksessa aina 1970-luvulle myös

Helsingin ulkopuolella. Osaltaan siihen vaikutti sekin, että Helsingin yliopistossa vuosina 1971–1974 murteista väitteleistä kuudesta tutkijasta (joista neljä väitelti äännehistoriasta) viisi siirtyi Suomen muiden yliopistojen professorikuntaan: Joensuuhun, Ouluun, Tampereelle (2) ja Turkuun.²

Monissa Aarikan tutkimissa väitöskirjoissa aiheena on yksittäinen kielenilmiö eli *piirre*. Erityisesti äännehistoriallisissa väitöskirjoissa tiettyjä piirteitä tutkittiin toistuvasti, jolloin ne Aarikan mukaan *kanonisoituivat*. Tällaisia ovat erityisesti diftongit, geminoitumisilmiöt, jälkitavujen vokaalien välinen *h*, sananloppuiset konsonantit, *ts*-yhtymä, jälkitavujen *A*-loppuiset vokaaliyhtymät, yleiskielen *d*:n vastineet, *t*:n heikon asteen vastineet, vokaalien loppuheitto sekä *š*-vokaali. Useita näistä selvittellään tutkimuksessa edelleen. Redusoimisilmiöt eivät kuitenkaan aina ole kielenmuutoksia. Painottoman ja erityisesti sananloppuisen aseman foneettisten ilmiöiden tarkastelussa on monesti kyse vapaasta vaihtelusta. Arkipuhe redusoituu, muodollisten tilanteiden puhe on täysimuotoisempaa.

2. Edelleen Aarikan väitöskirjan ulkopuolelta totean, että useita vuosikymmeniä ainakin 1960-luvulta suomen kielen alalla toimi myös näkymätön korkeakoulu (engl. *invisible college*) eli maan kaikkien yliopistojen suomen kielen professoreiden kokous, professorikokous. Näissä muutaman vuoden välein toteutuissa kokouksissa käsiteltiin muun muassa tutkintovaatimuksia. Åbo Akademi oli vuonna 1919 ja Turun yliopisto vuonna 1922 saanut tutkinnonanto-oikeutensa sitoutumalla pääpiirteittäin noudattamaan Helsingin yliopiston tutkintojen rakennetta ja tutkintovaatimuksia. Ainakin suomen kielen alalla nämä ehdot otettiin tosissaan vielä 1970-luvulla. Professori Pentti Leino, joka osallistui suomen kielen professorikokouksiin vuodesta 1973, ilmoitti allekirjoittaneelle (suullinen tiedonanto 4.10.2023), että kokousten pysyvä ja tärkein aihe oli tutkintovaatimusten yhdenmukaistaminen Helsingin yliopiston vaatimusten pohjalta. Vuoden 1973 professorikokouksessa pelkästään approbatur-vaatimuksia käsiteltiin kymmenen tuntia.

Murteiden rajaaminen alueiksi

Aarikka luo perusteellisen katsauksen aikojen saatossa esitettyihin päämurre-aluejakoihin sekä piirteisiin ja argumentointeihin, joilla eri jakoja on perusteltu. Vaikka itä-länsi-pääjako yleisesityksissä ja suurelle yleisölle usein esitetään faktana, Aarikka osoittaa, että hänen aineistossaan tästäkään jaosta ei vallitse edes enemmistökonsensus. Useat tutkijat pitivät sekä pohjois- että lounaismurteita päämurrealueina. Haastatteluaineiston 20 väittelijästä kuitenkin vain seitsemän sitoutui itä-länsi-kahtiajakoon. Tutkijoiden mielipiteisiin voivat vaikuttaa paitsi kielenilmiöiden isoglossien sijainnit ja lingvistisen analyysin lopputulemat myös puhujien arkeen ja identiteettiin kietoutuvat tekijät: keillä on oikeus tulla nähdyksi omana ryhmänään? Tämä ei toki tarkoita, etteikö suomen murteissa olisi tyypillisesti itäisiä ja tyypillisesti läntisiä piirteitä.

Myös eri aikoina esitelty murteiden alajaotukset saavat perusteellisen käsittelyn. Osoittautuu esimerkiksi, että Suomen murteiden sana-arkiston ja Suomen murteiden sanakirjan murrealuejaottelussa on epäselvää, onko kyse kielitieteellisten kriteerien soveltamisesta tehtyihin erotteluihin vaiko keruupiirijaon käytännön järjestelyistä, jotka ovat vaivihkaa siirtyneet tieteellisen esityksen pohjaksi. Murreerottelujen suhteet perusaineistoon ovat siis epäselvät.

Aarikka käsittelee kiinnostavasti melkein 30 sivun verran Lauri Kettusen esittämää murrealuejakoa sekä sen saamaa vastaanottoa. Jo parisenkymmentä vuotta on tiedetty, että Kettusen neliosainen *Suomen murteet* -sarja on fennistisen dialektologian siteeratuiimpia teoksia. Tämä käy ilmi myös Aarikan tutkimien 51 väittelijän yhdistetyssä lähdeviittausaineistossa, jossa 22 väittelijää on viitannut osaan I *Murrenäytteitä*, 30 osaan II *Murrealueet*, 36 osaan III:A *Murrekartasto* ja 31 osaan III:B *Selityksiä murrekartastoon*.

Osan II arvioi vuoden 1932 *Virittäjässä* Helsingin yliopiston suomen kielen professori Martti Rapola (Rapola 1932). Hänen arvionsa oli kuitenkin lyhyesti sanottuna täysteilaus, eikä hän katsonut Kettusen kirjan edes täyttävän sellaisia vaatimuksia, joita yliopistolliselle kurssikirjalle olisi asetettava. Tämän valossa on hätkähdyttävää, että Rapolan Tietolippaana ilmestyneen oppikirjan *Johdatus suomen murteisiin* (Rapola 1947) murteiden jaottelu ratkaisevasti perustuu juuri Kettusen *Murrealueet*-teokseen ja vieläpä puutteellisiin viittauksiin. Tätä tapahtumaketjua sekä Kettusen ja Rapolan ylikiteää polemiikkia Aarikka analysoi tarkoin.

Murrerajoista ei ole päästy yksimielisyyteen. Rapolasta alkaen niitä on pidetty enemmän tai vähemmän ehdonvallan asioina. Kun murrerajoja on pyritty määrittelemään, on vedottu milloin diakronisiin, milloin synkronisiin seikkoihin, milloin kielenilmiöiden frekvensseihin, joskus kielenkäyttäjienkin käsityksiin. Nykyinen enemmän tai vähemmän kanonisoitunut jako kahdeksaan päämurrealueeseen on tuottanut yleisen käsityksen prototyyppisistä murteista, joita rajoilla sekoitetaan ja joiden rajoja pyritään murteentutkimuksen keinoin täsmentämään. Kantakielipohjainen polveutumisajattelu johtaa usein tilanteeseen, jossa varhempamat kielimuodot näyttävät säännöllisemmiltä, homogeenisemmiltä, puhtaammilta ja autenttisemmilta kuin tositilanteessa kohdattavat nykyiset puheenparret. Aarikka esittääkin tähän liittyen perin mielenkiintoisia kysymyksiä: Ovatko tutkijoiden sekamuodoiksi asemoimat kielimuodot oikeasti kielenkäytön todellisuudessa tapahtuvan sekoittamisen ja sekoittumisen tulosta? Ajatteleeko puhuja lounaisia siirtymämurteita tai Lappeenrannan välimurteita puhuessaan yhdistelevänsä prototyyppisten murteiden aineksia sekoitukseksi? Onko nykyvariaatiota tarkastelevan synkronisen alueellisen vaihtelun tutkimuksen näkökul-

masta mielekästä aina ankkuroida suomen murteita puhuvat puheyhteisöt ja suomen murrealueet myöhäiskantasuomalaiseen aikaan palautuviin heimoihin? Miltä murrerajat näyttäisivät, jos valitsimme 2020-luvun kielellisen variaation näkökulmasta kielimuotoja erottelevia ilmiöitä, jotka eivät kuulu tutkittavien kielienilmiöiden kaanoniin?

Murteentutkimuksen ideologistuminen

Tutkimuksen historian kuvauksessa Aarikka ei kannata sen jäsentämistä draamattisiksi käänteiksi tai paradigmanvaihdoksiksi. Hän pitää kuitenkin tallennusteknologian kehittymistä ja laajamittaista käyttöönottoa hyvin perustavanlaatuisena käänteenä. Tähän on helppo yhtyä. Nauhureiden tultua käyttöön 1950-luvulla klassisen murteentutkimuksen tavoitteet ja kysymyksenasettelut säilyivät kuitenkin sellaisinaan parikymmentä vuotta.

Tutkimuskohde alkoi muuttua merkittävästi vasta labovmaisen sosiolingvistiikan rantauduttua Suomeenkin 1970-luvulla, kun kaupunkikielet ja sosiomuuttujat tulivat mukaan. Tämä alkoi näkyä myös aineistojen – niin kvantitatiivisten kuin muunkinlaisten – käsittelymetodien jalostumisena. Keskusteluntutkimus on tarkentanut ennestään sitä, millaiset vuorovaikutustilanteeseen liittyvät muuttujat (esim. katse, ilme, eleet) vaikuttavat puheeseen ja sen muotoutumiseen, ja tämän huomioon ottaminen on edellyttänyt uudenlaisia aineistoja ja tallennus- ja analyysimetodeja. Klassisesti kootut murreaineistot eivät ole riittäneet keskusteluntutkimuksen tarpeisiin.

Tutkijat ovat hahmottaneet murteet puhtaiksi vanhoiksi prototyypeiksi, joiden historiallinen tausta on johdettu myöhäiskantasuomalaisista heimoista ja jotka autenttisiiksi ideaalityypeiksi hahmotettuina sisältävät vähemmän vaihtelua kuin enemmän tai vähemmän se-

koittuneet myöhemmät olomuotonsa. Vaikeimmin käsiteltäviksi ovat osoittautuneet nykysuomalaiset kaupunkipuhekielet. Murteentutkijat ovat erimielisiä siitä, puhutaanko kaupungeissa murteita vai ei. Klassiset murrejaot alkavat Aarikan varovaisen arvion mukaan jo olla kielihistoriaa, ja hän kysyykin, kuinka kauan niitä kannattaa opettaa oppilaitoksissa ja levittää tietona suurelle yleisölle, jos halutaan kertoa nykyisestä synkronisesta tilanteesta.

Aarikka ottaa käyttöön termin *puhekielen kronotooppi* niistä puhekieleen ja sen tutkimukseen liittyvistä käsitteistä, jotka liittyvät sekä paikkaan että aikaan. Kronotooppeja ovat (VANHA) MURRE ja (NYKY)PUHEKIELI. Kronotoopit ovat enemmän kuin kielitieteellisiä käsitteitä; ne ovat tieteenalan tutkijoiden tapoja kiinnittää kieli puhujiin, aikaan ja paikkaan. (VANHA) MURRE ja siihen liittyvä yhteiskunta hahmotetaan homogeeniseksi ja autenttiseksi, (NYKY)PUHEKIELI taas heterogeeniseksi ja innovaatiotäyteiseksi.

Aarikka postuloi laajan tutkimuksensa pohjalta kaksi kieli-ideologiaa: MURRE HÄVIÄÄ ja MURRE MUUTTUU. Ne eivät liity yksittäisiin tutkijoihin, tutkimuksiin eivätkä aikakausiin, vaan ovat kaksi täydentävää kokonaisnäkökulmaa murteisiin ja murteentutkimukseen. MURRE HÄVIÄÄ -ideologian tunnuspiirteitä ovat kielihistoriallinen lähestymistapa, katkelmallinen aineisto, kantakielimäinen rekonstruktio, odotuksenmukaiset tai -vastaiset muodot ja puhujien valinta heidän puheensa arvioidun autenttisuuden perusteella. MURRE MUUTTUU -ideologiaan kuuluvat synkroninen lähtökohta, isot aineistokokoelmat, keskittyminen variantteihin ja niiden muuttujakohtaiseen distribuutioon sekä puhujien taustamuuttujaperustainen valinta.

Aarikan kattavan katsauksen jälkeenkin puhekielen tuleville tutkijoille jää isoja kysymyksiä vastattaviksi. Minulle tulevat ainakin seuraavat mieleen: Mikä on

varioivan puhekielen koko järjestelmä ja sen kuvaus? Miten tämä järjestelmä suhteutuu yleiskieleen ja siihen tosiseikkaan, että melkein kaikki ihmiset nykyään ovat useampikielisiä, jolloin heillä on entisaikoja laajemmat kielelliset resurssit? Keiden puhujien puhe käy suomen kielestä monikielistyvässä yhteiskunnassa ja eritaitoisten S2-puhujien määrän kasvaessa?

Loppuarvio

Lotta Aarikan väitöskirjan ylimmän tason nimi on *Murre ja sen tutkimus*. Mahdollisena esikuvana mieleen tulee Erkki Itkonen vuonna 1966 ilmestynyt laaja yleiskatsauksellinen teos *Kieli ja sen tutkimus* (Itkonen 1966). Väitöstilaisuudessa Aarikka myönsi tämän tulkinnan oikeaksi. Joku voisi arvella Aarikan yrittäneen tämän analogian myötä asettautua liian suuriin saappaisiin. Kyseessä on kuitenkin poikkeuksellisen tasokas väitöskirja. Suomen puhekielen tutkijat tulevat käyttämään sitä käsikirjanomaisesti, tutkimustyönsä yhtenä peruslähteenä. Sen tulokset ja tul-

kinnat tulevat pitkään mietityttämään fennistejä ja muitakin Suomen kielitieteen historiasta kiinnostuneita.

FRED KARLSSON
etunimi@edix.fi

Fred Karlsson on Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen emeritusprofessori ja suomen kielen dosentti. Hän toimi Aarikan työn esitarkastajana ja vastaväittäjänä.

Lähteet

- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Porvoo: WSOY.
- KETONEN, OIVA 1976: *Se pyörii sittenkin*. Porvoo: WSOY.
- KETTUNEN, LAURI 1930–1940: *Suomen murteet. I–IIIB*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPOLA, MARTTI 1932: Yleiskatsaus suomen murteisiin. – *Virittäjä* 36 (1) s. 66–82.
- 1947: *Johdatus suomen murteisiin*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Turun historiallisesta monikielisyydestä perspektiiviä nykyaikaan

Leena Kolehmainen, Aino Liira & Kirsi-Maria Nummila (toim.): *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa. Näkökulmia monikielisyyteen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2021. 360 s. ISBN 978-951-858427-1.

Leena Kolehmainen, Aino Liiran ja Kirsi-Maria Nummilan toimittama *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa: Näkökulmia monikielisyyteen* -artikkelikoelma (2021) tarjoaa nimensä mukaista

sisältöä; teoksessa kohtaavat eri tieteenalat, kielet ja vuosisadat. Kaupungin monikielisyyden tarkastelu 1500-luvulta 1900-luvulle antaa perspektiiviä nykyisiinkin monikielisyyskeskusteluihin.

2000-luvulla on ilmestynyt sarja suomalaisten kaupunkien kielellistä moninaisuutta käsitteleviä artikkelikokoelmia (Juusela & Nisula toim. 2006; Lönnroth toim. 2009; Lönnroth & Laukkanen toim. 2015; Sorjonen, Rouhikoski & Lehtonen toim. 2015; Kunnas, Mantila & Saviniemi toim.